

¹С.М. Сыздықова, ²А.Т. Омарова

¹2-курс PhD докторанты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: sauleshka-sm@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9436-7994>

² PhD, доцент м.а., әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: omarova.aseм@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕН ШЕТЕЛДЕГІ ОТБАСЫЛЫҚ ДАУЛАРДЫ РЕТТЕУДЕГІ МЕДИАЦИЯНЫҢ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ КЕПІЛДІКТЕРІ

Аңдатпа. Авторлар мақалада әлеуметтану ғылымында әлі де жете зерттелмеген медиацияны, оның ішінде отбасылық дауларды реттеудегі медиацияның құрылымдық кепілдіктерін Қазақстан және шетелдік материалдар негізінде қарастырады. Мақалада ең алдымен, медиация теориясы мен құрылымы, сотқа дейінгі отбасылық медиаторлардың қызметі, екі тараптың арасындағы дауды реттеу технологияларына шолу жасайды.

Соңғы жылдары елімізде жиі қолданып жүрген медиация тәсілі сотқа дейінгі дауларды реттеп, шешуші қызметін атқарып келеді. Медиация – дамыған елдерде ерте қалыптасып, заңды түрде тиімді жұмыс істеуде. Әсіресе медиация ХХ ғасырдың екінші жартысында қарқынды дами бастады. Ең алдымен, медиацияны қолданудың алғашқы іс-әрекеттері отбасы қатынастары саласындағы дауларды реттеу кезінде тәжірибеге енгізілген болатын. Содан кейін, медиация отбасы дауларынан бастап, коммерциялық, көп жақты даулардың кең шеңберін шешіп, реттеу кезінде тиімді қолданылады.

Сонымен қатар мақалада Қазақстан Республикасы мен шетелдегі медиативті тәжірибеге талдау жасалып, оның өзекті мәселелеріне, даму тенденциясына да тоқталады. Қорыта келе, авторлар қазіргі кезде сотқа дейінгі медиацияның қазақстандық қоғамға аса қажеттілігі және түрлі дауларды реттеудегі маңыздылығы жайлы ақпараттың тым аздығы азаматтардың әлеуметтік, психологиялық, заңды сауаттылығына нұқсан келетіндігі жайлы да сөз етеді.

Түйін сөздер: медиация, отбасылық медиация, медиатор, дауды реттеу, екі тарап, Қазақстан Республикасы, шетелдегі медиация, құрылымдық кепілдік т.б.

¹S.M. Syzdykova, ²A.T. Omarova

¹2-course PhD student, Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: sauleshka-sm@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9436-7994>

²PhD, associate Professor, Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: omarova.aseм@mail.ru

Structural guarantees of media in the settlement of family disputes in the republic of kazakhstan and abroad

Abstract. The authors of this article, based on Kazakhstani and foreign materials, examine little-studied problems of family mediation in sociological science, which is still underestimated, as well as family mediation in resolving family disputes. First of all, the article is devoted to the theory and structure of mediation, the activities of pre-trial family mediation and technology for the resolution of disputes between the two parties.

In recent years, in our country, the mediation method has become the most common and decisive in the settlement of pre-trial disputes. Mediation is timely and legally developed in Western countries. In general, mediation began to develop dynamically in the second half of the 20th century. First of all, the first step in the application of mediation was introduced into the practice of resolving disputes in the field of family relations. Then mediation is effectively applied on a wide range of issues, ranging from family disputes to commercial ones. The article also analyzes the mediation practice in the Republic of Kazakhstan and abroad, as well as current issues and trends in its development.

Finally, there is a low level of public awareness of the need for pre-trial mediation in Kazakhstan society and its importance for the resolution of various disputes, which, in turn, causes enormous damage to the social, psychological and legal literacy of citizens.

Key words: mediation, family mediation, mediator, dispute resolution, both parties, the Republic of Kazakhstan, mediation abroad, structural guarantee, etc.

¹С.М. Сыздыкова, ²А.Т. Омарова

¹PhD докторант, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: sauleshka-sm@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9436-7994>

²и.о доцента, PhD, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: omarova.asem@mail.ru

Структурные гарантии медиации в урегулировании семейных споров в Республике Казахстан и за рубежом

Аннотация. Авторы в данной статье на основе казахстанских и зарубежных материалов рассматривают малоизученные проблемы по семейной медиации в социологической науке, которая до сих пор недооценивается, а также семейного посредничества при разрешении семейных споров. В первую очередь статья посвящена теории и структуре медиации, деятельности досудебной семейной медиации и технологии разрешения споров между двумя сторонами.

В последние годы в нашей стране метод медиации стал наиболее распространенным и решающим в деле урегулирования досудебных споров. Медиация является своевременным и юридически развитым в западных странах. В целом, медиация стала динамично развиваться во второй половине 20-го века. Прежде всего, первый шаг в применении медиации был внедрен в практику урегулирования споров в сфере семейных отношений. Затем медиация эффективно применяется по широкому кругу вопросов, начиная от семейных споров и заканчивая коммерческими. В статье также анализируется медиативная практика в Республике Казахстан и за рубежом, а также актуальные вопросы и тенденции ее развития.

Наконец, отмечается низкий уровень информированности населения о необходимости досудебной медиации в казахстанском обществе и ее важности для разрешения различных споров, которая, в свою очередь, наносит огромный урон социальной, психологической и правовой грамотности граждан.

Ключевые слова: медиация, семейная медиация, медиатор, разрешение споров, обе стороны, Республика Казахстан, медиация за рубежом, структурная гарантия и т.д.

Кіріспе

Бүгінде медиация шаралары АҚШ, Аргентина, Ұлыбритания, Германия, Австрия т.б. елдерінің алпауыт елдерінде жақсы жолға қойылған. Ең алдымен, медиацияны қолданудың алғашқы іс-әрекеттері отбасы қатынастары саласындағы дауларды реттеу кезінде тәжірибеге енгізілген болатын. Содан кейін, медиация отбасы дауларынан бастап, коммерциялық, көп жақты даулардың кең шеңберін шешіп, реттеу кезінде тиімді қолданылатын болды.

Әлемдік тәжірибеде медиацияны заңнамалық бекітудің мысалдары өте көп. Тиісті медиацияға қатысты актілер АҚШ-та, Австрияда, Германияда қабылданған. Еуропа комиссиясы Медиатордың кодексін бекітті, ал Еуропалық Одақ медиаторлардың қызметін реттейтін бірқатар директивалар шығарды. БҰҰ-ның халықаралық сауда құқығы жөніндегі комиссиясы (ІМСІТ-РАІ) медиация туралы заңның үлгісін әзірледі. Мәселен, АҚШ-та экономика, саясат, бизнес саласында медиаторсыз бірде-бір маңызды келіссөз жүргізілмейді.

Шетелдік тәжірибеге сүйенсек, Ұлыбританияда медиация әдісі өте кең тараған. Тіпті, медиаторға байланыс желісі арқылы кез келген жерден қоңырау соғып, дауды сипаттап, өздері-

нің талаптарын ашық білдіре алады. Ал Германияда медиаторлар тікелей соттардың жанында қызмет етеді. Қазіргі кезде Германияда медиация азаматтық істерді ғана емес, әкімшілік істер бойынша да жұмыс істейді. Австрия – медиаторларды дайындауды және дайындықтың белгіленген нормативтерін реттейтін медиация туралы федералдық заң қабылдаған жалғыз мемлекет. Қытайда даулардың шамамен 30 пайызы соттан тыс медиациямен реттеледі. Венгрия мен Кореяда тараптар медиация шеңберінде келісімге келіп, оны аралық соттардың (төрешіліктің) қарауы үшін заңда қарастырылған тәртіпте бекітуге құқылы. Мұндай шешім (төрешілік) күшіне ие болса, тиісті тәртіппен орындауға жатады (Әділбайұлы, 2014). Батыс елдерінің көпшілігінде тұрақты түрде медиация курстары, тренинг-семинарлар, тіпті медиацияның арнайы бағдарламалары әлеуметтік желілер арқылы азаматтарға қолжетімді онлайн курстарын оқытып, медиация техникаларын үйретеді.

Негізгі бөлім

Медиация отбасылық дауларға ерекше мән береді, себебі, отбасылық құқықтың ерекше сипаты бар. Отбасылық мәселелер тек қана заңдар мен фактілерді ғана емес, сезімдерді де қамтиды. Ерлі-зайыптылардан және некеден тыс

туылған балалар санының ұлғаюы мемлекетке отбасылық дауларды, сондай-ақ қаржылық мәселелерді шешу үшін сот процестерінен басқа да әдістер іздеуге себеп болды. Соның негізінде медиация пайда болды.

Осыған орай, ҚР Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан-2050» Стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында: «Біз үшін сот төрелігін жүзеге асыру процесін оңайлату, оны басы артық бюрократиялық рәсімдерден арылту керек. Жаңа ақпараттық технологияларды белсенді енгізген жағдайда мұны істеу қиын емес. Сонымен бір мезгілде, соттардың жұмысын жеңілдету мақсатында дауларды соттардан тыс реттеу институттарын дамытуды жалғастырған жөн. Жеңілдету мәселелері бойынша дауларды шешу соттардан тыс тәртіппен жүргізілетіндей тетіктер қарастыру қажет», – деп атап көрсеткен болатын (Назарбаев, 2012:2-3). Демек, елімізде Медиация туралы заңның пайдалы жақтарын жүзеге асыру қажеттілігі туындап, қазіргі кезде медиация ұйымдары көптеп жұмыс істейді. Себебі, сот төрелігін баламалы негізде азаматтардың өзін қатыстыра отырып медиативті жүргізу – шынайылық пен әділдіктің, еркіндік пен демократиялық қоғамның тиімді тәсілі.

Сонымен бірге, «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай 20 қадам» атты мақаласында да ҚР Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаев Үкіметке медиация институтын дамытуға бағытталған заңға бағынышты құқықтық база қабылдануын қамтамасыз етуді тапсырды, сондай-ақ, ол медиация құрылымдарын ұлттық және жеке компанияларда құру керектігін атап көрсетті (Назарбаев, 2012:1-2). Шынында, қазір елімізде медиацияның қызметтері қарқынды дамып келеді. Азаматтардың медиативті сауаттылығын арттыру және қоғамдағы дауды сотқа дейін жеткізбей, екі жаққа да әділ болуы үшін халыққа қызмет көрсету орталықтарында, облыстық, қалалық, аудандық сот орындарында, әкімдіктерде, тіпті жеке компанияларда медиаторлар түрлі даулы мәселелерді реттеп, шешумен айналысуда.

Медиация – бұл медиатор ұйымдастырушы болып табылатын және келіссөздерді тараптар барынша тиімді және шынайы және екі тараптың мүдделерін қанағаттандыратын келісімге келетіндей етіп басқаратын келіссөздер процесі (Аллахвердова, 2005:7). Қазіргі кезде медиация сот талқылауына дейін немесе заң жобасында көзделген жағдайларда немесе сот процесі шең-

берінде тараптар арасындағы дауды шешуге көмектеседі.

Медиатордың рөлі – қалыптасушы тараптар арасындағы диалогты жеңілдету. Мақсат тараптардың мүдделерін анықтау, тараптар арасындағы коммуникацияны өзгерту және өткенінен болашаққа назар аудару болып табылады. Медиатор тек екі тараптың дауын өзі үшін барынша тиімді шешуге мүдделі. Медиатордың шешім шығаруға немесе тараптарды бейбіт келісім қабылдауға мәжбүрлеуге құқығы жоқ. Медиатордың рөлі оларды жеңу стратегияларын әзірлеу және реттеу жолындағы кедергілерді анықтау жолымен олардың келіссөздерінде көмек көрсету болып табылады (Горшкова, 2009:86-90).

Жалпы, медиациядағы келісімнің анықтамасына тоқталсақ, 2-баптың 1-тармағында: «дауды (дау-шарды) реттеу туралы келісім – тараптардың медиация нәтижесінде өздері қол жеткізген жазбаша келісімі», – деп айқын көрсеткен. (Медиация туралы Қазақстан Республикасының Заңы, 2011:2). Бұл дауды реттеу келісімі азаматтардың сот төрелігіне деген қолжетімділігін арттыру, дауларды соттан тыс реттеу мүмкіндіктерін қарастырған десек қателеспейміз.

Медиация – бұл отбасылық дауларда аса қажет, себебі ол тараптарға нақты қажеттіліктеріне жауап беретін келісімдерді жасауға мүмкіндік береді. Адвокаттық процеске қарағанда, медиация кімнің дұрыс немесе дұрыс емес екендігін анықтауға емес, жұмыс істеп тұрған шешімді реттеуге бағытталған. Ерлі-зайыптылар арасындағы даулардың медиациясы соттық шығындарды көбейтуге, соттық тәртіпте отбасылық мәселелерді шешудің дәстүрлі тәсілімен қанағаттанбаудан туындаған қалыптасушылардың ұлғаюына жол бермейді. Медиация процесі тараптарды бірге жұмыс істеуге, мәселелерді оқшаулауға және ынтымақтастық жолын үйренуге шақырады. Медиация тараптар ұзақ мерзімді сақталатын, тұрақты келісімдер жасайды. Бұдан басқа, медиация барысында тараптар келісімге келмеген жағдайда да, зерттеулер медиация барысында талқыланған мәселелердің нәтижесінде сот талқылауына дейін отбасылық істердің жиі шешілетінін байқаған.

Сонымен, қоғамға қажет медиация заңына 2011 жылдың 29 қаңтарында қол қойылғаны бәрімізге мәлім. Бұл жаңа құқықтық институт еліміздің аумағында ғана емес, халықаралық деңгейде де кеңінен қолдау тапты. Мысалы, 2012 жылдың 26 наурызында Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты «Қазақстан Респуб-

ликасында медиация институтын енгізу» жобасы аясында Біріккен Ұлттар Ұйымының 2012-2014 жылдарға арналған даму бағдарламасы жөнінде келісімге қол қойды (Мәми:2014). Қазақстанда осы келісімдерден кейін жыл сайын Германия, Словения, Швейцария, Беларусь және Еуроодақ елдері сарапшыларының қатысуымен халықаралық конференциялар мен ақпараттық семинар-тренингтер мен дөңгелек үстелдер, өзге де іс-шаралар жиі өткізіліп тұрады.

Бүгінде еліміздің әлемдегі ең дамыған елдер қатарына кіру бағдарламасы, белсенді интеграциялық процестер сот өндірісінің уақыттың сын-қатерлеріне теңбе-тең болуын талап етуде. Бұл ретте азаматтық сот ісін жүргізудің жаңа моделі тараптар мүдделерінің тепе-теңдігін қамтамасыз ететін прагматикалық тәсілдерге негізделген. Әлем елдерінде дауларды баламалы түрде шешу рәсімдерінің белсенді қолданылғаны бізге де үлгі, әрі оның тиімді тұстарын алғанымыз жөн. Елімізде отбасылық медиация институтын одан әрі дамытуға мүмкіндік береді. Осы орайда, тұтынушылардың құқықтарын, зияткерлік меншікті, еңбек және құқықтық даулардың басқа да санаттарын қорғау туралы дауларды шешу саласында баламалы перспективалар бар екенін азаматтар білу керек.

Медиация – жалпы әмбебап институт. Мәселен, шетелде трансформативті медиацияға ХХ ғасырдың 80-90 жылдарынан бастап көңіл бөле бастады. Америкалық медиаторлар Джозеф Фолджер мен Роберт Буштың «The Promise of Mediation: Transformative Approach to Conflict» (қазақ тілінде – «Медиациялық уәде: Конфликтіге трансформативті көзқарас») атты еңбектері бірден дауларды реттеу саласындағы медиаторлар арасында тез танылды (Robert A. Baruch Bush, Joseph P.Folger, 2004:5-10). Медиация тәжірибесіне арналған еңбектерден айырмашылығы – медиативтік тәжірибе негізінде жатқан құндылықтар мен идеология ашық талқыланған, оның теориялық алғышарттары оқырманға айқын, толық түсіндірілген. Демек, көріп отырғанымыздай, авторлардың ең радикалды тиімді әрекеті – медиацияны нақты бір мәселе бойынша дауларды реттеу, оны шешу тәсілі деп санаған кезде медиацияны утилитарлы түсінуден бас тартуында. Олардың айтуынша, медиация барлық үрдістерде утилитарлы, пайдалы болғаны жөн.

Сот арқылы қаржыландырылатын медиация АҚШ-та және шет елдерде, соның ішінде Канада мен Англияда кең тараған. Кейбір мемлекеттерде даудың тек 2%-ы тек сот шешімімен шешіледі.

Медиацияға көптеген жағдайлар жіберіледі, ал медиация конференциясында 70%-ы шешіледі. Қалған 30%-ы сот процесіне қатысады, көбінесе медиация барысында басталған процесс нәтижелі аяқталады (Allison Gerencser, 1995:43-69). Байқағанымыздай, шетелде медиацияны қоғамда қалыптастыру маңызды істің бірі, демек, азаматтар дау-жанжалдарын оңай реттеп, шешу жолдарын арнайы медиациялық орталықтардан табады.

Мәселен, Швецияда жәбірленушілер мен құқық бұзушылар арасындағы медиация 1980 жылдардың аяғында дами бастады. 1997 жылы қылмыстың алдын алу жөніндегі ұлттық кеңес (Brottsförbyggande rådet, BRÅ), Швед муниципалитеттеріндегі кәмелетке толмаған құқық бұзушылармен қылмыстық істерде медиацияға қатысты эксперименттік жобаларды жүзеге асыруды бастау үшін үкіметтік миссияны алды.

Шведтік медиацияның ең көп тараған моделі – процессуалды-іс жүргізуге бағытталған. Олар 1996 жылдан бастап Джозеф Фолджер және Роберт Бушпен біріккен медиацияның трансформативті моделін пайдаланады. Мұндағы іс жүргізуге бағытталған медиацияның ерекшелігі – қылмыс оқиғасын басынан бастап, аяғына дейін жеткізетін процесс ретінде қарастырылады. Медиатордың көпшілігі кәсіби (70%) және кәсіби емес медиаторлар (17%), ал қалғандары лауазымды тұлғалар, оның ішінде кәсіби емес медиаторлар бар (Anna Nylund, Kaijus Ervasti and Lin Adrian, 2018:67-70). Міне, осындай үкімет қолдаған пилоттық жобалар жақсы нәтижелер көрсеткен. Қазақстанда да бүгінде нормативтік-құқықтық базаларға сүйене отырып, бірнеше мемлекеттік ұйымдар, ҰЕҰ азаматтарға түрлі даулар мен жанжалдарды сотқа апармай медиациялық жолмен реттеп, шешуде.

Бүгінде отбасы медиациясының ең өзекті мәселесі – ерлі-зайыптылардың ажырасуы, оның салдары өсіріп отырған балаларға да үлкен соққы. Мәселен, мына дерекке назар аударсақ, Холмс және Рахе шкаласына сәйкес «ТОП-10 ең күйзелістік өмірлік оқиғалар» отбасылық даулар (атап айтқанда ажырасу) адам өміріндегі «ең күйзелістік өмірлік оқиғалар» рейтингінде екінші орында екен. Ажырасу мен мүлкті бөлуге байланысты отбасылық даулар басқа күйзелістерден алдыңғы қатарда (Медиация в семейных спорах: путь к примирению и пониманию, 2019). Шынында да, «отбасылық даулар» әрдайым өте эмоционалды, ал мұндай даулардың себептері көбінесе жасырын, құпия болады. Бұнда медиацияның дауды қараудағы сот тәртібінен

айырмашылығы, екі тарапқа барынша көмектесіп, күйзелісті азайтуға өзіндік үлес қосуы.

Шетелде көбінесе отбасы медиациясымен бірге ажырасу медиациясы бірге жүреді. Дегенмен, отбасы және ажырасу медиациясы отбасы мүшелерінің қажеттілігін толық өтей алмауы мүмкін, ондай жағдайда азаматтар тәуелсіз заңгерлік кеңеске немесе психологиялық терапияға сүйенеді. Осыған орай, АҚШ-та «модельді отбасылық медиация стандарттары» жұмыс істейді. Негізгі міндеттері: психикалық денсаулықты емдеу, кеңес беру немесе заңды өкілдіктен басқа, отбасылық дауды шешу процесі. Мұнда медиатор ұзақ мерзімді мінез-құлықты өзгертуге емес, дауды шешуге бағытталған екі тараптың арасындағы келіссөздерді жеңілдетуге тырысады. Медиатор заңгер болса да, медиаторды екі тарапқа ешкім ұсынбайды немесе ол заңгерлік кеңес бермейді. Екі тарап өздері таңдайды. Модельдік стандарттар отбасылық медиаторларға кәсіби біліктілік емес, функционалдық тұрғыдан біліктілікті анықтайды. Біліктілік отбасылық келіспеушіліктердің заңдық, психикалық денсаулығына, дауларды шешуге және мәдени өлшемдерге ие екендігінен басталады және медиатор олардың барлығымен таныс болуы керек. Сонымен, үлгі стандарттарда медиатордың төрт негізгі қасиеті бар: 1) отбасылық құқық туралы білім; 2) отбасылық қақтығыстардың ата-анаға, балаларға және басқа тұлғаларға әсерін білу және оқыту, соның ішінде балаларды дамыту туралы білім, отбасындағы зорлық-зомбылық, балалардың қатыгездігі мен қараусыздығы; 3) медиация процесіне тән оқыту; 4) мәдениет пен алуан түрліліктің әсерін тану қабілеті. (Andrew Shepard, 2001a:7-15). Демек, модельдік отбасылық медиация стандарттары бойынша медиаторлар ата-аналарға балалардың ең жақсы мүмкіндіктерін алға жылжыту үшін медиацияны тиімді пайдалануға көмектесетін нақты ұсыныстарды береді. Алайда, олар некені ажыратудан немесе баланы бөлек тәрбиелеудің жоспарларын (мысалы, бірлескен қамқорлық, жалғыз қамқорлық немесе кейбір өзгерістер) оңаша шешпейді. Бұл шешімді медиатордың және олардың кеңесшілерінің көмегімен жасайды. Осылайша, модельдік отбасылық медиация стандарттарына сәйкес, медиатор ата-анаға балалардың болашағын дамыту және пайдалы ортақ ресурстары туралы ақпаратты бірге іздеуге шақырады.

Дәстүр бойынша, медиация – ерікті процесс. 1981 жылдан бастап, АҚШ-тың Калифорния штаты міндетті медиацияны талап еткен

ең алғашқы мемлекеттің бірі. Мұнда да, медиацияда бейтарап үшінші тұлға, яғни медиатор дауларды шешуді қолдап, жеңілдетеді. Медиатор тараптардың атынан шешім қабылдауға өкілеттігі жоқ. Медиация тараптарға жанжалды шешу процесінде жауапкершілікті сезіндіріп, шешім қабылдауға көмектеседі. Оның мақсаттары: сот ресурстарын төмендету, сот ресурстарына сұраныстың төмендеуі, істің шешілу қарқынын жеделдету, қақтығыстарды шешу құнын төмендету, сотталушылардың сот жүйесімен қанағаттануын арттыру және даулы тараптар арасындағы қарым-қатынасты жақсарту.

Мәселен, біз мұны «World Justice Project» халықаралық үкіметтік емес ұйымы ұсынған 2017 жылғы Заңның үстемдік құру индексінен көруімізге болады. Бұл рейтингіде әлемдік сот төрелігінің маңыздылығы сұралған. Сандық тәсіл шеңберіндегі әлемдік сот төрелігіндегі сауалнама «face-to-face» тәсілімен аймақтың ірі қалалары Нұрсұлтан, Алматы, Шымкентте 1000 респондентке жүргізген. Рейтинг әлемнің 101 мемлекеті мен аумақтарын – билік институттары өкілеттігін шектеу, әділеттілік, тәртіп және қауіпсіздік, негізгі құқықтарды қорғау, билік институттарының ашықтығы, заңдардың сақталуы, азаматтық сот төрелігі, қылмыстық сот төрелігі тәрізді көрсеткіштермен бағалаған. Рейтингте қазақстандықтардың 40%-ы қиындықтарды бастан кешіретіні, оның ішінде, денсаулыққа қатысты, яғни, 23%-ы физикалық немесе күйзеліске байланысты ауруды бастан кешірсе, психикалық белсенді заттарды теріс пайдалану 6% (алкоголь немесе есірткі) мәселелері туындаған. Сонымен қатар, экономикалық, оның ішінде 22%-ы табыс, жұмыспен қамту немесе көшіп-қону қажеттілігін бастан кешірген, ал тұлғааралық қатынастар – 13%, оған қарым-қатынастардың бұзылуы немесе отбасылық қарым-қатынастардың құлдырауын айтқан (World Justice Project, Washington, 2017:57-71). Қарап отырсақ, алдыңғы жылдарда өткен рейтингтерден көрсеткіші әлдеқайда жоғары. Азаматтардың медиацияға тартылуы, түрлі жағдай болғанда, өздерінің бірінші көмекті құқық қорғау органдарынан, адвокаттар мен заң саласындағы мамандардан, соттан төрелік іздеп келетіндіктері көңіл қуантарлықтай. Сондай-ақ, респонденттердің 4%-ы діни немесе қоғам қайраткерлерінен, 3%-ы және қайырымдылық ұйымдарынан көмек сұрайтынын айтқан.

Отбасылық медиациядан кеңесті мемлекеттік және жеке компаниялар арқылы мамандардан алуға болады. Бірнеше мемлекеттерде отбасы-

лық медиацияны немесе мұқтаждықты көздейтін заңдар қабылданды, сонымен қатар, кейбір мемлекеттік соттар заңдық нұсқауларсыз сот тәртібімен медиацияны енгізді. Көптеген елде отбасылық қарым-қатынастар үшін сотқа негізделген медиация бағдарламасының қандай да бір түрі бар, мұнда мемлекеттік бағдарламалар қорғаншылық пен балаларды қолдау, алимент пен мүлік бөлу сияқты басқа да қаржылық мәселелерді шешуге арналған.

Кейбір тәжірибелі отбасылық заңгерлер мен медиаторлар адвокаттың отбасылық қарым-қатынасты жақсарту мақсатында дауласушы тарапқа медиацияны таңдау туралы хабардар етудің өзіндік этикалық міндеттемелері бар, егер мұны істемесе, бұл заңсыздыққа әкелуі мүмкін. АҚШ-тағы 150-ден астам заң фирмалары өз клиенттеріне медиация арқылы дауды реттейтін мәлімдемемен келіскен. Осыдан-ақ, медиацияның қаншалықты маңызды екенін байқауымызға болады.

Дегенмен, медиацияны талап ететін барлық мемлекеттер отбасындағы зорлық-зомбылық жағдайында медиациядан босатылмайды. Медиация сыншылары медиацияны тараптардың келісімшарттық күші салыстырмалы түрде тең болған кезде ғана қажет деп санайды. Бұл фактіні мойындай отырып, кейбір мемлекеттер медиация жайлы «істің мән-жайына сәйкес келмегенде немесе екі тарап медиацияға жақсы себеп болған кезде босатуды қамтамасыз етті» дейді. Алайда, мемлекеттік заң шығарушы органдар әртүрлі босату туралы ережелерде қатысушылардың субъективті пікірін береді. Құқық бұзушылық процесті қиындататын немесе талаптарға сай келетін деңгейге жеткеніне қарамастан, медиацияның маңыздылығы икемділік пен еркіндікте.

АҚШ-тағы екі штаттың заң шығарушы органдары медиацияны талап ететін барлық мемлекеттер қарайтын ескертулерді енгізді. Мәселен, Нью-Хэмпшир штатында болжамды жәбірленушінің медиацияны талап етуі өз еркінде десе, Нью-Мексикода, егер тек үйдегі зорлық-зомбылық туралы куәліктер бар болса, сот медиацияны тоқтатуды талап етеді: 1) медиатордың теріс пайдаланушылыққа қатысты маңызды дәлелдер болса; 2) тарап билікпен теңгерімсіз келіссөз жүргізе алады; 3) медиация процесінде биліктің тепе-теңсіздігінен қорғау үшін тиісті ережелер бар. (Andrew Shepard, 2001б:20-25). Олай болса, отбасылық медиациядан заңды түрде босатуды қамтамасыз ете отырып, заңгерлер толық басшылық қағидаттарын құруы керек. Бұл нұсқаулықтар қатысушылардан еркіндікті жүзеге

асыруда, сондай-ақ скринингтік кепілдіктерді енгізу әдістерімен де байланысты болмақ. Сондықтан тұрмыстағы зорлық-зомбылыққа қарсы көптеген скринингтік рәсімдерді енгізу қажет. Заң шығарушылар медиацияны тараптан босату мақсатында тұрмыстық зорлық-зомбылықты және теріс пайдаланушылықты анықтау процесінде қиындықтарға тап болады. Ең дұрысы, заң шығарушылар тұрмыстық зорлық-зомбылықты айқындайтын скринингтік құралдарды жүзеге асыруы керек.

Сонымен, медиация процесін құрастыруда медиатордың әртүрлі құрылымдық кепілдіктері бар. Олар төмендегідей: 1. Медиатордың еріктілік қағидаты. Бұнда мәжбүрлеу, қысым көрсету немесе немқұрайлы қараудан гөрі, еркіндікті бағалау. 2. Оның шеберлігі мен адалдығы. Медиатор талқылаулар және шешімдер қабылдауда, биліктің теңгерімсіздігіне және келіссөздер жүргізуде екі жақтың белсенді әрі еркін қатысуын қамтамасыз ету үшін этикалық жауапкершілікке ие. 3. Отбасындағы зорлық-зомбылыққа қарсы скрининг. Солтүстік Америкада, Ұлыбританияда және Австралиядағы ең жақсы тәжірибе, алдынала медиация скринингін, әсіресе, отбасындағы зорлық-зомбылық болған жағдайда медиацияның негізгі мақсаты, ақпараттық және бағалау қызметтерін атқарады. 4. Медиация бойынша шолу және тәуелсіз құқықтық шолу. Екеуі де нәтиже көрсетуге және әділетсіздікті тексеруге мүмкіндік береді. 5. Кәсіптік даярлау және реттеу. Тренинг медиатордың өздерінің рөлін асып түсіруге немесе әрекетсіздігіне (мысалы, тараптардың қолайсыз қысымды немесе манипуляциялау кезінде), дискриминацияға қарсы практикаға және мәдениеттің дауларға әсерін тигізуіне байланысты өз әлеуетін қарастыру керек. Кәсіби тәжірибе стандарттарының сақталуын және қадағалануын қамтамасыз ету үшін қатаң сапаны қамтамасыз ету рәсімдері қажет. 6. Тараптар ерікті түрде алмасу, келіссөздер жүргізу және шешім қабылдау арқылы өз дауын шешуге тырысады. Аралас келіссөздер, кем дегенде, ең төменгі деңгейді талап етеді, алайда кросс-мәдениетаралық медиация процестері олардың ұйымдастырылуы мен нақты дәрежесінен көрінеді.

Сондай-ақ, медиация процесінің әрбір сатысы *төрт кезеңмен* жүзеге асырылады. Олар төмендегідей:

Бірінші кезең: медиациялық алаңды орнату; Сессияның басталуы екі жақтың қатысуымен бірлескен отырыс (жағдайларды, дауды және тараптарды алдын ала медиацияға тарту).

Бұған үш себеп бар: біріншіден, медиатор екі жақпен де басынан бастап бір-бірімен қарым-қатынас орнатады. Екіншіден, егер медиатордың басты мақсаты тараптармен келіссөздер мен шешімдер қабылдауда өзі жол бастауы керек: тікелей байланыс болмаса, тікелей байланысқа шығады. Үшіншіден, бірлескен отырыс кездесудің мақсатын түсіндіруге, нәтижеге жету үшін қолданылатын құрылымдық келісімдерге, жұмыс істейтін принциптерге (еріктілікке, құпиялыққа және т.б.) және негізгі ережелерге сүйенеді.

Екінші кезең: мәселелерді айқындау және түсіндіру; Бұл отырыстың екінші кезеңінде әр тарап медиатормен бөлек, жеке сұхбат жүргізеді. Негізгі мақсаты – әрбір тарап медиаторға дауды реттеудегі мақсаттары мен ұсыныстарын жеткізеді, онаша уақыт аяқталғаннан кейін, медиатор кері байланыс пікірінде тағы да айтылмаған ойларын сұрайды. Медиатор медиацияның талаптарына қайшы келмеуі керек.

Үшінші кезең: мәселелерді зерттеу; Зерттеу кезінде бірлескен кездесу ұйымдастырылады. Мұнда медиатор тараптардың мәселелерін, мақсаттары мен сезімдерін қысқаша баяндайды. Медиатор екі жаққа да әрқайсысының айтқан мәселелерінің негізгі аспектілерін қорытындылайды. Сонымен қатар, медиаторға екі тарап келіспеушілік таныта алады. Медиатор келіспеушіліктердің ықтималдығын мойындайды, сол арқылы өз пікірін тыныш және қауіпсіз ортада және тиісті кезеңде заңдастырады.

Төртінші кезең: келісімді қамтамасыз ету. Медиация процесін келіссөздерден және психологиялық тұрғыдан барынша тиімділікпен қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Бұл процесің бастамасы, ол біртіндеп тараптар арасындағы тәртіпті және үйлестіруді қалыптастырады (Roberts, Marjan, 2015: 718-726) Бірақ, егер тараптар өздері келіссөз жүргізе алмаса құрылымдық өзгерістердің бәрі бекер. Сондықтан медиацияға жүгінсе, біріншіден, қарапайым екі жақты үдеріс үшінші тарапты біріктіреді. Екіншіден, бұл үшінші тараптың қатысуы, демек, медиатордың қатысуы кездесулердің негізі болмақ. Әрі қарай даулар келісімді түрде медиациялық жолмен реттеле береді.

Қорытынды

Қорыта келгенде, Қазақстандағы медиация институтын дамытуда шетелдік озық тәжірибелер кеңінен пайдаланылады, алайда өзіміздің ұлттық кодымызды, ерекшелігімізді естен

шығармауымыз қажет. Жоғарыда біз, отбасылық медиацияның құрылымдық кепілдіктерін талдадық, енді отбасы медиациясының негізгі ерекшеліктеріне тоқталайық:

- келіссөздер бөгде адам – «медиатордың» көмегімен өтеді;
- екі тарап бір-бірінің қатысуымен қауіпсіз және жайлы сезінеді;
- тараптарға өз өмірі үшін жауапкершілік алуға және өзіне және балаларға жақсы болу үшін болашаққа жоспар жасауға мүмкіндік береді;
- тараптар арасындағы қарым-қатынасты жақсартады;
- келіссөздер жүргізудің қатаң тактикасын болдырмайды;
- тараптарға пікір және ақпарат алмасуға көмектеседі;
- тараптар арасындағы дау мен дұшпандықты азайтуға көмектеседі;
- ынтымақтастық пен сенімділікті көтермелейді;
- тараптарға некені тоқтатуға байланысты өз сезімдерін білдіруге мүмкіндік береді;
- тараптар нәтижелерді көбірек бақылай алады;
- «thinking outside the box» (аумақтан тыс ойлау) принципі – құқық қорғау құралдарының шегінен шығуы мүмкін шешімдер нұсқаларының әлеуетін арттыруға;
- отбасылық қатынастарды сақтау;
- қарым-қатынасты тоқтатуда күйзелістен гөрі, достық қатынастың қалуына көңіл бөледі;
- өзара тиімді шешім екі тарапқа да жеңімпаз болуға және бір-бірін құрметтеуге мүмкіндік береді;
- тараптар арасында ажырасудан кейінгі қатынастарын жақсартуы мүмкін;
- ажырасуды бастан кешірген отбасыларға рөлдердің өзгертуге, күйзелісті жеңуге және эмоциялық тепе-теңдікке қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Егер отбасында балалар болған жағдайда медиация мынадай қызметтерді атқарады:

- медиация балаларға басты назар аударады және балалар үшін барлық амалды жасайды;
- балалар үшін ажырасудың зиянды салдарын барынша азайтады;
- медиация көмегімен қол жеткізілген келісімдер балалардың жеке қажеттіліктерін сот шешімдеріне қарағанда толығырақ ескереді;
- балалар үшін келіссөз қолайлы немесе дауды реттеу үшін пайдалы болғанда тартылуы мүмкін;

– балалар өмірін болашақта өзгерту үшін кооперативтік модель қалыптастыруға көмектеседі;
– ажырасқаннан кейін балаларды тәрбиелеудің сенімді негізін орнатады.

Жалпы, медиацияның құрылымдық кепілдіктері айтарлықтай, жоғарыда атап өттік, алайда маңыздысы келіссөз екенін білдік. Ең бастысы, медиатор қай ортада болмасын өзінің медиатив-

ті шараларына, кепілдіктеріне жауап бере алады, өзінің білімімен медиация үрдісін тиімді, икемді және шығармашылық түрде ұйымдастыра алады. Отбасылық медиация әрқашанда әділетті де еркін, келісімді түрде тараптар үшін (балаларды қосқанда) өзара тиімді шешімдерге қол жеткізуге тырысады. Демек, отбасылық дауларды келіссөздер арқылы реттеуге белсенді әрекет етеді.

Әдебиеттер

Әділбайұлы Ж. Медиация институты Қазақстан Республикасының сот жүйесіндегі жаңа саты. – 03 сәуір, 2014 ж. <http://turkistan.prokuror.gov.kz/rus/node/19683>

Аллахвердова О.В., Карпенко А.Д. Методическое пособие для посредников-медиаторов. – СПб., 2005. – С.7.

Allison Gerencser, Family Mediation: Screening for Domestic Abuse, //Florida State University Law Review. – 1995. Vol. 23, no 1. – P. 43-69.

Andrew Schepard, An Introduction to the Model Standards of Practice for Family and Divorce Mediation. // Family Law Quarterly, – 2001, Vol. 35, no 1. – P. 7-15.

Andrew Schepard, An Introduction to the Model Standards of Practice for Family and Divorce Mediation. // Family Law Quarterly, -2001, Vol.35, no 1. – P. 20-25.

Anna Nylund, Kaijus Ervasti and Lin Adrian. Nordic Mediation Research. – Cham, Switzerland.: Springer, 2018. – 268 p.

Горшкова В.В. Диалог в образовании человека. – СПб.: СПбГУП, 2009. – 192 с.

Мәми Қ. Елбасы бастамалары – сот реформасының қайнар көзі, 2014 жылғы 18 маусым. https://www.inform.kz/kz/k-mami-elbasy-bastamalary-sot-reformasynyn-kaynar-kozi_a2669736.

Медиация в семейных спорах: путь к примирению и пониманию., 05.02.2019 г. – <http://www.s-quo.com/content/articles/338/7282/>.

Медиация туралы Қазақстан Республикасының 2011жылғы 28 қаңтардағы №401-IV Заңы // Егемен Қазақстан газеті, 2011 жыл 8 ақпан. – 2 б.

Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан-2050» Стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты // Егемен Қазақстан газеті, 2012 жыл, 14 желтоқсан. – 2-3 б.

Назарбаев Н.Ә. Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай 20 қадам // Егемен Қазақстан газеті, 2012 жыл 10 шілде. – 1-2 бб.

Robert A. Baruch Bush, Joseph P.Folger. The Promise of Mediation: Transformative Approach to Conflict. – San Francisco: Jossey-Bass, 2004 – 288 p.

Roberts, Marian. Hearing both sides: structural safeguards for protecting fairness in family mediation // Family Law, 2015 -Vol.45, no 6. – P. 718-726.

World Justice Project, Global Insights on Access to Justice. Findings from the World Justice Project General Population Poll in 101 Countries. – Washington, 2017. – 123 p.

References

Adilbayuly Zh. (2014) Mediasia instituty Qazaqstan Respublikasynyń sot júesindegi jańa saty [Institute of mediation a new stage in the judicial system of the Republic of Kazakhstan] <http://turkistan.prokuror.gov.kz/rus/node/19683> (in Kaz)

Allakhverdova O.V., Karpenko A.D. (2005) Metodicheskoye posobiye dlya posrednikov-mediatorov. [Toolkit for mediators] – P.7.

Allison Gerencser (1995), Family Mediation: Screening for Domestic Abuse, Florida State University Law Review, Vol.23, no 1. – P. 43-69.

Andrew Schepard (2001), An Introduction to the Model Standards of Practice for Family and Divorce Mediation Family Law Quarterly, Vol.35, no 1, pp. 7-15.

Andrew Schepard (2001), An Introduction to the Model Standards of Practice for Family and Divorce Mediation Family Law Quarterly, Vol.35, no 1, pp. 20-25.

Anna Nylund, Kaijus Ervasti and Lin Adrian (2018), Nordic Mediation Research. – Cham, Switzerland.: Springer. – 268 p.

Gorshkova V.V. (2009) Dialog v obrazovanii cheloveka. [Dialogue in human education]– SPb.: SPbGUP, 192 p. (in Russ)

Mami K. (2014), – Memleket basshysynyń bastamasy-sot reformasynyń qamar kózi [Initiatives of the Head of state-source of judicial reform], https://www.inform.kz/kz/k-mami-elbasy-bastamalary-sot-reformasynyn-kaynar-kozi_a2669736 (in Kaz)

Mediasia týraly Qazaqstan Respublikasynyń 2011 jylǵy 28 qańtarдағы №401-IV Zańy (2011), – [Law of the Republic of Kazakhstan]. // Egeмен Qazaqstan gazetі, 8 aqpan, 2 p.

Posrednichestvo v semeynykh sporakh: put' primireniya i ponimaniya (05.02.2019), [Mediation in family disputes: the way to reconciliation and understanding] <http://www.s-quo.com/content/articles/338/7282/> (in Russ)

Nazarbayev N.A. (2012), «Qazaqstan-2050» Strategiyası – qalıptasqan memlekettiñ jaña sayası bağıtı» –[«Strategy «Kazakhstan-2050» – a new political course of the established state»], -//Egemen Qazaqstan gazetі, pp. 2-3.

Nazarbayev N.A. (2012), Qazaqstannıñ älewmettik jañğırtılıwı: Jalpıǵa Ortaq Eñbek Qoǵamına qaray 20 qadam. [Social modernization of Kazakhstan: twenty steps to a society of Universal Labor].- // Egemen Qazaqstan gazetі, 10 şilde, pp. 1-2.

Robert A. Baruch Bush, Joseph P.Folger. (2004), The Promise of Mediation: Transformative Approach to Conflict. San Francisco.: Jossey-Bass, 288 p.

Roberts, Marian (2015) Hearing both sides: structural safeguards for protecting fairness in family mediation. Family Law, Vol.45, no 6, pp. 718-726.

World Justice Project (2017), Global Insights on Access to Justice. Findings from the World Justice Project General Population Poll in 101 Countries. Washington. 123 p.